

АНАЛІЗ ДЕРИВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стребкова О.О.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»
г. Харків, вул. Фрунзе, 21, тел. (057) 707-63-60,
e-mail: strebkova@ro.ru*

Вічним двигуном у мові є словотвір, який діє без перепочинку щохвилини, щосекунди. Двигун словотвору діяв, діє і діятиме повсякчас, поки з'являтимуться нові предмети, народжуватимуться нові слова і думки.

Слово – дуже важлива мовна одиниця. Воно широке у побудові своєї форми, глибоко наповнене змістом та гнучке у своїх різноманітних функціях. Слово не ізольоване від інших одиниць, як і від іншого мовного контексту, і не замкнене в собі. Всі слова взаємопов'язані і за формою, і за змістом та співвідносяться між собою [2].

Словотвір, або дериватологія (від лат. *derivatio* – відхилення, утворення), – це розділ мовознавства, який вивчає закони утворення похідних слів від інших спільнокореневих слів. Словотвір став однією зі самостійних галузей українського мовознавства у 60-х рр. ХХ століття. Засновником дериватологічної школи вважають І. Ковалика, який у своїх працях пояснив теоретичний апарат словотвору, визначив його принципи та тенденції [3].

Словотвір як розділ мовознавства пов'язан з іншими розділами української мови, такими як фонетика, фонологія, лексикологія, морфологія й синтаксис. Розрізняють морфологічні й неморфологічні способи словотворення. До морфологічних відносять всі способи, за яких похідне слово утворилося за допомогою афіксальних морфем, всі інші – до неморфологічних [2].

Морфологічні способи словотворення поділяються на афіксальні, безафіксальні (осново- і словоскладання, абревіація). Залежно від того, які афікси використовуються для творення похідних слів, серед афіксального словотворення виокремлюють такі його різновиди: суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний, безафіксний.

До неморфологічних способів словотворення належать: морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний і лексико-семантичний [2-6].

Проблема спілкування з комп'ютерами на природній мові породжує широке коло завдань, вирішення яких передбачає координацію зусиль математиків, лінгвістів, програмістів. Одне з цих завдань полягає у розробці моделей мови, що дозволяють здійснити розпізнавання машиною значень адресованих їй повідомлень. Однією з найважливіших проблем при створенні систем обробки природномовної інформації є адекватна інтерпретація значень повідомлень, вирішення якої неможливе без розуміння значення слова [1].

У наш час вивчення процесу словотворення становить інтерес не тільки з погляду на те, як організована мова для вираження значення, але й з погляду розширення можливостей й оптимізації роботи систем автоматичної обробки

інформації. Включення в них моделей словотворчого аналізу дозволяє здійснювати обробку потенційних слів і неологізмів і разом з тим значно скоротити обсяг машинного словника системи. Крім цього словотворчий аналіз істотно полегшує виявлення та корекцію помилок у вхідному тексті. Все це з очевидністю свідчить про необхідність вивчення й моделювання словотворчої системи мови.

Метою даної роботи – дослідження і розробка системи автоматичного префіксального словотворення дієслів української мови.

Для моделювання семантики української мови, що характеризується величезною різноманітністю похідних форм, велике значення має вивчення і формалізація опису словотвірної семантики. Як відомо, зміст похідного слова в загальному випадку можна описати як просту суму значень складових його морфем. Для того щоб краще зрозуміти механізм формування значення деривата, необхідно дослідити та описати математичні міжморфемні семантичні зв'язки, що мають місце в процесі деривації між префіксальними і кореневими морфемами, кореневими та суфіксальними морфемами, а також між основами і закінченнями. Моделювання словотворення можливо описати у вигляді системи рівнянь алгебри скінченних предикатів[1].

Надамо опис моделі міжморфемних семантичних відносин на множині префіксальних ланцюжків дієслів української мови. Розглянемо дві множини морфем які задані предикатами $P_1(t_1) \in S_1$ та $P_2(t_2) \in S_2$, які характеризуються узгодженням певними семантичними ролями цих морфем. У результаті семантичного узгодження двох морфем які стоять поруч отримуємо множину зв'язків між семантичними ролями, іншими словами, – множину пар семантичних ролей. Таким чином, між множинами семантичних ролей морфем які стоять поруч існує бінарне відношення, яке є підмножиною декартового множення цих множин. Це бінарне відношення можна представити за допомогою двомісного предиката $P(t_1, t_2)$, при цьому:

$$P(t_1, t_2) \rightarrow P_1(t_1) \cdot P_2(t_2) \quad (1)$$

Деякі семантичні ролі для морфем які стоять поруч насправді не вступають в узгодження, у зв'язку з цим у формулу (1) вводиться додатковий множник $\lambda(t_1, t_2)$, який прагне виключити нереалізовані зв'язки. Таким чином, бінарне відношення на множинах для морфем які стоять поруч може бути задане формулою (2):

$$P_1(t_1) * P_2(t_2) = \lambda(t_1, t_2) \cdot P_1(t_1) \cdot P_2(t_2), \quad (2)$$

Логічний добуток предикатів $(P_1(t_1) \cdot P_2(t_2))$ формули описує всі можливі зв'язки між морфемами, а предикат $\lambda(t_1, t_2)$ виключає частину нереалізованих зв'язків. Для множини префіксів це означає наступне. Серед префіксальних ланцюжків переважну більшість яких становлять двопрефіксні ланцюжки, що мають вид Π_1 та Π_2 , де Π_1 – префікс, що складається на першому місці в ланцюжку, Π_2 – на другому. Як приклад:

Розглянемо багатозначні дієслівні префікси ПРИ- і ПО-, що стоять на першому місці в префіксальній ланцюжку, а також префікси ВІД- і ПО-, що стоять на другому місці.

Префікс ПРИ- має наступні семантичні ролі:

X_1 – «за допомогою названої дії досягнути будь-якого місця» (прибігти, приїхати);

X_2 – «названою дією зблизити, з'єднати що-небудь» (прив'язати, приклеїти);

Для префікса ПО- характерні наступні семантичні ролі:

X_8 – «початок дії» (побігти, поїхати);

X_9 – «здійснити дію для прийому їжі» (поїсти);

Далі, семантичні ролі морфеми ВІД-, що стоїть на другому місці в префіксальному ланцюжку, мають наступний вигляд:

Y_1 – «відділення одного предмета від іншого» (відірвати, відколоти);

Y_2 – «здійснити у відповідь або зворотню дію» (віддати);

Префіксальна морфема ПО- має наступний набір семантичних ролей:

Y_6 – «за допомогою названої дії досягнути будь-якого місця» (повзти);

Y_7 – «тривалість дії» (поїздити);

Аналіз словника показав, що префіксальна пара ПРИ- ВІД- реалізує наступні композиції семантичних ролей:

X_7Y_1 – «неповнота відділення одного предмета від іншого» (привідкрити);

Для префіксальної пари ПРИ- ПО- має наступні композиції семантичних ролей:

X_1Y_6 – «за допомогою названої дії досягнути будь-якого місця» (приповзти);

Префіксальна пара ПО- ВІД- має наступні композиції семантичних ролей:

$X_{11}Y_1$ – «поширення дії на багато предметів і відокремлення одного предмета від іншого» (повідривати);

І, нарешті, префіксальна пара ПО- ПО- має наступні значення:

X_8Y_7 – «тривалість дії протягом деякого часу» (попоїздити);

В ході роботи була розроблена модель префіксального словотворення дієслів у вигляді системи рівнянь алгебри скінченних предикатів, що пов'язують приставки з наборами, які однозначно характеризують їх ознаки.

Список літератури

1. Шаронова Н. В. Компараторная идентификация лингвистических объектов: дис. ... док. тех. наук : 05.25.05 / Н. В. Шаронова. – Харьков, 1994. – 271 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Підручник. – Вид. 2-ге. – К., 2008 – 368 с.
3. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство. Підручник. – Вид. Київ, 2006 – 289 с.
4. Словотвір: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/1292052240545/dokumentoznavstvo/slovotvir>
5. Предмет словотворення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://distribut.net/article/a-240.html>
6. Словотвір як окремих розділ мовознавства: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lessons.com.ua/slovotvir-yak-okremij-rozdil-movoznavstva-osnovni-ponyattya-slovotvoru-metodika-vivchennya-slovotvoru-v-shkoli/>